

Zgodovina Evrope se piše na novo. Toda ta na novo pisana zgodovina ni posebno nova. Kot je bilo pričakovati, se v to zgodovino odločneje, kot je bilo v navadi pred padcem Berlinskega zidu, vključuje tiste narode, ki jih je ta zid delil od »evropske Evrope« (in ki so zdaj, ne najbolj premišljeno, politiko nadomestili z »vključevanjem v Evropo«)¹. Iz potrebe po ustvarjanju možnosti za pisanje »sintetične zgodovine Evrope«, ki bo morda kdaj krasila pričakovano sintetično enotno Evropo, je pet evropskih založnikov (po en iz Francije, Anglije, Nemčije, Španije in Italije) začelo izdajati zbirko »Oblikovanje Evrope«, ki jo je zasnoval Jacques Le Goff. Gotovo gre za intelektualno najambicioznejši projekt te vrste, ki se očitno tudi dobro prodaja. Kako naj se ne bi, ko pa Le Goffov »Predgovor« k zbirki napoveduje in ponuja prefinjeno evropsko ideologijo? Knjige v tej zbirki obravnavajo »ključna vprašanja, s katerimi se soočajo tisti, ki sodelujejo pri oblikovanju Evrope«. Izhodišče je namreč optimistično, da je Evropa v procesu oblikovanja: »Evropa se oblikuje«. In zgodovinarji se čutijo poklicane, kot je videti, da pri tem »oblikovanju Evrope« pomagajo po svojih močeh: »tisti, ki so se posvetili evropskemu podjetju, ne bodo uspešni, če njihov pogled na prihodnost ne bo zasidran v razumevanju preteklosti«.

Ne preseneča toliko, da se glavnemu uredniku »Oblikovanja Evrope« to »oblikovanje« očitno ne zdi vprašljivo. Večje presenečenje je, da ugledni zgodovinar vzame v zakup spontano ideologijo močno prevladujočega dela zgodovinopisja Evrope, ki si prisvaja kot evropsko zgodovino vse, kar je mogoče vnesti ne le v okvir ozemlja, ki se mu danes bolj ali manj soglasno reče Evropa, marveč tudi v širši sredozemski prostor. Po Le Goffu segajo »korenine« evropske »dediščine« »daleč v predzgodovino«, zgodovinarji

¹ Npr. N. Davies, *Europe. A History*, Oxford Univ. Press, New York 1996. Gl. uničujočo recenzijo T. K. Raaba, »History in a Hurry«, v *The New York Times Book Review*, 1. 12. 1996. Pred pol stol. je zagovarjal tezo, da je »evropska zgodovina zgodovina vseh evropskih narodov gledanih kot celota, kot skupnost«, da je Vzhodna Evropa zgodovinsko del Evrope, O. Halecki, *The Limits and Divisions of European History*, Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame 1962 (1. izd. 1950), cit. na str. 8. Izraz »l'Europe européenne«, ki seveda označuje Zahodno Evropo, je uporabil G. de Reynold, *La Formation de l'Europe*, Fribourg en Suisse s. a. [1944-45], zv. I, str. 55.

Evrope pa imajo svojega daljnega prednika v Herodotu. In ker naj bi bili evropski »zgodovina in geografija neločljivo prepleteni«, je treba povedati še, kje so meje Evrope. »Atlantik, Azija in Afrika,« pravi Le Goff (in se elegantno izogne nikoli res rešenemu vprašanju vzhodne meje). Zapiše tudi, da »to ozemlje ohranja ime, ki so mu ga dali stari Grki«. ²

Od časa do časa kdo kritizira »evropocentrično« zgodovino, ki da predstavlja kolonialistični pogled na svet. ³ Veliko redkeje se govori o evropski kolonizaciji preteklosti, ki se je odigrala na ozemlju današnje Evrope. Teza pričujoče razprave je, da evropska zgodovina ni starejša od Evrope; Evropa kot samozavedujoča se skupnost, kot entiteta s kolektivno identiteto, pa ne šteje veliko več kot petsto let. ⁴ Potemtakem ni mogoče govoriti o »srednjeveški Evropi«, ⁵ še toliko manj pa vključevati v Evropo antično Grčijo. Trditev, da so ozemlju med Atlantskim oceanom, Afriko in Azijo dali ime Evropa stari Grki, je zavajajoča. Najstarejša omemba Evrope v neki himni iz 7. stol. pr. n. št. je s to besedo označevala severovzhodna področja današnje Grčije. ⁶ Iz Herodotove pripovedi o vojni med Grki in Perzijci, v kateri beseda Evropa prvič opisuje nekaj takega kot kulturni prostor, razberemo, da so to ime uporabili Perzijci, ne Grki, ki so svet delili na Helene in barbare, in da Herodot tega perzijskega nauka ni vzel za svojega. ⁷

Zgodovinarji operirajo z različnimi pojmi Evrope in dajejo tem pojmom ustrezne odgovore na vprašanje, kdaj je nastala Evropa; če sami

² Citiram po angl. prev., »Series Editor's Preface«.

³ Npr. J. M. Blaut, *The Colonizer's Model of the World. Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, The Guilford Press, New York/London 1993.

⁴ Prva zgodovina Evrope je bila natisnjena leta 1566: Pierfrancesco Giambullari, *Istoria d'Europa*; šest let pozneje je Uberto Foglietta objavil *Ex universa historia rerum Europae* (gl. C. Curcio, *Europa. Storia di un'idea*, Vallecchi, Firenze 1958, str. 203-5). Zgodovina Evrope se je torej začela pisati stoletje potem, ko je ime Evropa začelo označevati skupno »domovino« zahodnih kristjanov. Pri Giambullariju je Evropa »eden od treh poglavitnih delov sveta«, in kar imenuje »zgodovino Evrope«, je zgodovina tega ozemlja med leti 800 in 913, čeprav sodi vanjo, med drugim, tudi pripoved o arabski ekspanziji (Cugini Pomba e comp., Torino 1853, str. 43, 81 sq.).

⁵ Med redkimi izjemami, ki zagovarjajo tako stališče, je D. Hay, *From Roman Empire to Renaissance Europe*, Methuen, London 1953, str. 1; podobno H. Gollwitzer, *Europabild und Europagedanke. Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, 2. izd., C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1964, pogl. II.2.

⁶ M. Fuhrmann, *Alexander von Roes: ein Wegbereiter des Europagedankens?*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1994, str. 9.

⁷ *Ibid.*, str. 11-2. O zgodovinarski konstrukciji Grčije kot »zibelke Evropske civilizacije« gl. M. Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, zv. I: *The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985*, Rutgers Univ. Press, New Brunswick, N. J., 1987; cf. J. Fontana *The Distorted Past. A Reinterpretation of Europe*, Blackwell, Oxford/Cambridge, MA. 1995, 1. pogl. (v zbirki »Oblikovanje Evrope«).

nimajo spekulativnih nagnjenj, priključijo na pomoč filozofe in govorijo o »evropskem duhu« in podobnih rečeh.⁸ A njihova Evropa, ali raje: njihove Evrope, so projekcija njihovih lastnih predstav ne le na evropsko, marveč tudi neevropsko – ali bolj teleološko rečeno: predevropsko – preteklost zemljepisne Evrope. Preteklim rodovom polagajo na jezik anahronizme, namesto da bi prisluhnili, kolikor je pač mogoče, jezikom, ki so jih govorili. Če pa govorjenje o zgodovini Evrope naj ne bi bilo zgolj maličenje in prirojevanje preteklosti, bi veljalo vedeti, kdaj v zgodovini se je začelo govoriti o Evropi, kdaj in v kakih kontekstih je nastopalo ime Evropa. Evropa je nastala, ko so latinski kristjani začeli govoriti o Evropi kot skupnosti, ki ji pripadajo, in o sebi samih kot Evropejcih. Enemu ključnih momentov v procesu te invencije Evrope je posvečen sklepni del tega teksta, ki sledi kratkemu orisu zgodovine uporabe imena Evropa.

I. Zgodovina imena Evropa

Iz zgodovin imena Evropa⁹ sledi, da je Evropa sicer klasična beseda, ki pa je bila v antičnem sredozemskem svetu postranskega pomena in brez

⁸ Ta duh, ki je vedno duh svobode, praviloma zajema staro Grčijo, stari Rim in krščanstvo. Popularna teza o sekularizaciji stvari tu in tam zaplete, v osnovi pa je Evropa »skupnost vseh narodov, ki so v prijaznih okoliščinah male, vendar raznolike celine sprejeli in razvili dediščino grško-rimske civilizacije, ki jo je preoblikovalo in dvignilo na višjo raven krščanstvo, ki je s tem svobodnim ljudstvom zunaj antičnega cesarstva omogočilo dostop do večnih vrednot preteklosti«. Halecki, *op. cit.*, str. 17. Danes si je »evropski duh« nadel podobo selektivnih zgodovinskih »video spotov« in zelo poljubne enciklopedije: A. Compagnon in J. Seebacher, *L'Esprit de l'Europe*, Flammarion, Pariz 1993. Gl. tudi Benda, Bernanos, Jaspers, Spender, Guéhenno, Flora, Rougemont, Salis in Lukács, *L'Esprit européen, Rencontres internationales de Genève 1946*, Éditions de la Baconnière, Neuchatel 1947; ter tematsko št. *Humanitas*, 5 (8-9/1950) *Che cos'è l'Europa?* Gl. zajedljive pripombe G. Barraclougha na *The European Inheritance*, ur. E. Barker *et al.* (1954): »Inquest of Europe«, v Barraclough, *History in a Changing World*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1984 (1. izd. 1956).

⁹ Najobsežnejša med temi zgodovinami je Curcio, *op. cit.* Pionirsko delo je W. Fritzmejer, *Christenheit und Europa. Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz*, R. Oldenbourg, München/Berlin 1931. R. Wallach, *Das abendländische Gemeinschaftsbewusstsein im Mittelalter*, B. G. Teubner, Leipzig/Berlin 1928, govori o imenu Evropa samo na zadnjih straneh razprave; na temo »Evropa« in »Zahod« je pisal tudi E. Rosenstock-Huessy, *Die europäischen Revolutionen und der Charakter der Nationen*, 1. izd. 1931 (str. 34-56 v 2. izd., Europa Verlag, Zürich/Dunaj 1951); fašisti so priredili velik mednarodni simpozij o Evropi v Rimu: *Convegno di scienze morali e storiche, 14-20 Novembre 1932-IX, Tema: L'Europa*, Reale Academia d'Italia, Rim 1933; *Nationalsozialistische Monatshefte*, 3 (33/1932) so izčrpno poročali o dogodku (o nacističnem »preporodu Evrope« gl. P. Kluge, »Nationalsozialistische

univerzalizirajoče in integracijske moči.¹⁰ »Evropa« je bila, bolj kot kar koli drugega, mitski lik in oznaka za enega od treh delov, na katere so takrat delili svet. Hipokrates je tematiziral Evropo v okviru svojega nauka o podnebnjih, kar naj bi bil bistven grški prispevek k »mislj o Evropi«, sicer pa je Evropa

Europaideologie«, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 3 (1955)); gl. tudi Reynold (ki je bil v Rimu), *op. cit.* Med deli, ki so izšla v desetletju in pol po II. svetovni vojni, naj poleg Curcia omenim predavanja F. Chaboda v letih 1943-44 in 1947-48 (uporabljam 10. izd.: *Storia dell'idea d'Europa*, ur. E. Sestan in A. Saitta, Laterza, Bari 1991); P. Brezzi, *Realtà e mito dell'Europa dall'antichità ai giorni nostri*, Editrice Studium, Rim 1954; H. Gollwitzer, »Zur Wortgeschichte und Sinndeutung von 'Europa'«, *Saeculum*, 2 (1/1951), in *Europabild* (1. izd. 1951); J. Fischer, *Oriens – Occidens – Europa. Begriff und Gedanke »Europa« in der späten Antike und im frühen Mittelalter*, Franz Steiner, Wiesbaden 1957; D. Hay, »Sur un problème de terminologie historique: 'Europe' et 'chrétienté'«, *Diogenes*, št. 17, 1957, in *Europe. The Emergence of an Idea*, Edinburgh Univ. Press 1957 (uporabljam revid. 2. izd., isti založnik, 1968; slov. prev. S. Knop: ZPS, Ljubljana 1995); A. Annoni, *L'Europa nel pensiero italiano del settecento*, Marzorati, Milano 1959; B. Voyenne, *Histoire de l'idée européenne*, 3. izd., Payot, Pariz 1964 (prvič izšlo kot *Petite histoire de l'idée européenne*, 1953). Po koncu 50. let je publikacij na to temo manj. Cf. D. de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe. La conscience européenne a travers les textes d'Hésiode à nos jours*, Payot, Pariz 1961 (priložnostnih člankov tega avtorja na evropske teme je sicer za nekaj knjig); J. B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Danoël, Pariz 1965; R. H. Foerster, *Europa. Geschichte einer politischen Idee*, Nymphenburger Verlagshandlung, München 1967; J. Tazbir, »Poland and the Concept of Europe in the Sixteenth-Eighteenth Centuries«, *European Studies Review*, 7 (1977); *Actes du colloque international sur la notion d'Europe*, Travaux du Centre de recherches sur la civilisation de l'Europe moderne, P. U. F., Pariz 1963; R.-J. Sattler, *Europa. Geschichte und Aktualität des Begriffes*, Albert Limbach, Braunschweig 1971; *La conscience européenne au XVe et XVIe siècle*, *Actes du Colloque international organisé à l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles (30. septembre – 3. octobre 1980)*, Collection de l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles, Pariz 1982; tematski sklop v *History of European Ideas*, 1 (1/1980). V 90. letih je zanimanja za zgodovino pojma Evrope spet več, vendar malo v razmerju do poplave evrofilске literature. Gl. H. Münkler, »Europa als politische Idee. Ideengeschichtliche Facetten des Europabegriffes und deren aktuelle Bedeutung«, *Leviathan*, 19 (4/1991); B. Karageorgos, »Der Begriff Europa im Hoch- und Spätmittelalter«, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 48 (1/1992); M. Fuhrmann, *op. cit.*, K. Leyser, »Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages«, v Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe. The Carolingian and Ottonian Centuries*, ur. T. Reuter, The Hambledon Press, London/Rio Grande 1994; K. P. Liessmann, *Der Aufgang des Abendlandes. Eine Rekonstruktion Europas*, Sonderzahl, Dunaj 1994; G. Delanty, *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*, St. Martin's Press, New York 1995; J. Hale, *The Civilization of Europe in the Renaissance*, Simon & Schuster, New York 1995, pogl. 1; in tematske št. *Past and Present*, št. 137, 1992; *History Workshop Journal*, št. 33, 1992; *Filozofski vestnik/Acta philosophica*, 14 (2/1993); *The Wilson Quarterly*, 21 (1/1997).

¹⁰ D. Hay, »Europe Revisited: 1979«, *History of European Ideas*, 1 (1/1980), str. 1; Fuhrmann, *op. cit.*, str. 14.

pri Grkih nastopala kot sinonim za Grčijo, medtem ko je govorjenje o Evropi pri Rimljanih le v posamičnih primerih seglo čez zemljepisni pomen besede.¹¹ Tako mit kot predstava o tridelnem svetu sta prešla v elementarno srednjeveško vednost prek Izidorja iz Seville.¹² Mit o posilstvu feničanske princese Evrope je postal argument zgodnjih krščanskih očetov pri njihovem obračunavanju s poganskimi bogovi, krivci takih in podobnih zločinskih dejanj, sicer pa ga je potisnilo na obrobje razpletanje legende o Noetovih sinovih in njihovem poseljevanju sveta.¹³ Če izvzamemo zabeležko anonimnega analista iz Córdoba, ki je v poročilu o bitki pri Poitiersu, v kateri je Karel Martel leta 733 premagal emirja 'Abd ar-Rahmana, opisal frankovsko vojsko kot »Evropejce«,¹⁴ naletimo na omembe vredno uporabljane imena Evropa v karolinškem cesarstvu. Tu naj bi ime – prvič zares – imelo tudi »političen« pomen, ker se je pač nanašalo na mogočno gospostveno tvorbo.¹⁵ Vendar pa je Karel Veliki, ki so ga opevali kot »očeta

¹¹ *Ibid.*, str. 13-15; cf. Chabod, *op. cit.*, str. 29. Podrobneje v Fischer, *op. cit.*, prva poglavja, zlasti str. 41, da je bila beseda Evropa šele v 5. stol., prvič po Herodotu, uporabljena v več kot le zemljepisnem pomenu.

¹² *Etymologiarum sive originum libri XX*, ur. W. M. Lindsay, Oxford Univ. Press 1911, XIV, ii, 1-3; XIV, iv, 1.

¹³ Npr. Avguštin, *De civitate Dei*, Harvard Univ. Press in William Heinemann Ltd, Cambridge, MA/London 1960, XVIII, 12; Fischer, *op. cit.*, str. 8-9. Mit je konec 16. stol. rehabilitiral geograf Gerhardus Mercator (gl. Liesmann, *op. cit.*, str. 20), že samo misel na to, da bi ta »odvratni mit« utegnil simbolizirati »vrednote naše celine«, pa je energično zavrnil Duroselle, *op. cit.*, str. 20. O legendi o Noetovih sinovih, zlasti o Jafetu, ki je obveljal za prednika Evropejcev, gl. Hay, *Europe*, pogl. 1; Fischer, *op. cit.*, str. 10-19; za poznejše obdobje D. C. Allen, *The Legend of Noah, Renaissance Rationalism in Art, Science, And Letters*, Univ. of Illinois Press, Urbana 1963.

¹⁴ Potem ko je boj divjal sedem dni, je zapisal analist, »diluculo prospiciunt Europenses Arabum temtoria«; ko so videli, da so bili šotori prazni, da se je arabska vojska umaknila, »Europenses vero [...] in suas se leti recipiunt patrias«. Cit. v Fischer, *op. cit.*, str. 51. Moderni zgodovinarji so na tej bitki, ki so jo sodobniki komaj opazili, zgradili »mit o Poitiersu kot rešitelju krščanske Evrope«. F. Cardini, *Alle radici della cavalleria medievale*, »La Nuova Italia«, Firenze 1981, str. 269. Edward Gibbon je imel bitko pri Poitiersu za dogodek, ki je spremenil svetovno zgodovino; če bi ne bilo Martela, je pisal, bi v njegovih dneh v Oxfordu obrezanemu ljudstvu razlagali *Koran* (*Decline and Fall of the Roman Empire*, Frederick Warne and Co., London s. a., zv. 3, str. 253-4). Po zmagi je Martelovo vojaštvo ropalo krščanske dežele na jugu današnje Francije prav tako temeljito, kot bi bila arabska vojska, če bi potokla Franke. P. R. L. Brown, *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, AD 200-1000*, Blackwell, Cambridge, MA./Oxford 1996, str. 255.

¹⁵ Podrobno Fischer, *op. cit.*, str. 77 sq., ki govori v tem kontekstu o »političnem pojmu Evrope«, podobno Gollwitzer, *Europabild*, 2. izd., str. 27-28; Münkler, *op. cit.*, str. 530; F. Oakley, *The Crucial Centuries. The Mediaeval Experience*, Terra Nova Editions, London 1979, str. 29; H. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, Medieval Academy of

Evrope«, častili kot »vrh« ali »svetilnik« Evrope ipd., oznako Evropa »vedno le trpel«¹⁶ in najverjetneje imel kaj besede pri tem, da ni bila zapisana v nobenem uradnem dokumentu. Poleg tega naj bi bil v 9. stol. le en papež enkrat samkrat uporabil besedo Evropa.¹⁷ »Evropa« je bila na voljo pesnikom, ki so laskali mogočnim in jim peli hvalnice, in zapisovali so jo učeni, ki so se zgledovali in navdihovali pri antičnih avtorjih; bila je »kulturni emblem« in znamka učenosti.¹⁸ Ko se je karolinško cesarstvo začelo drobiti, je »Evropa« živel v glavnem le še v spominih na svetle čase Karla Velikega,¹⁹ s ponovno obnovitvijo zahodnega cesarstva kot rimskega cesarstva pod Otoni pa se je umaknila rimljanskemu imperialnemu besednjaku.²⁰ Čeprav pojem z 11. stol. ni povsem mrknil,²¹ pa je njegova uporaba postala zelo redka in pretežno zemljepisna.²² Šele v 14. in zlasti v 15. stol.²³ se je ime Evropa začelo spet pogosteje uporabljati.

America in Univ. of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 1978, str. 64. Gl. tudi W. Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power*, Methuen & Co. Ltd., London 1955, str. 105-113.

¹⁶ Fischer, *op. cit.*, str. 78.

¹⁷ Leon IV. v polemичnem pismu v Bizanc: Fischer. *op. cit.*, str. 92-93.

¹⁸ Leyser, *op. cit.*, str. 7-8, 10; Fuhrmann, *op. cit.*, str. 24; Gollwitzer, »Zur Wortgesch.«, str. 165; Chabod, *op. cit.*, str. 29, trdi, da se je uporaba besede Evropa takrat vedno nanašala na geografijo.

¹⁹ Fuhrmann, *op. cit.*, str. 25; Fischer. *op. cit.*, str. 88 sq.

²⁰ Fischer, *op. cit.*, str. 94, 99 sq.

²¹ *Ibid.*, str. 4.

²² Fuhrmann, *op. cit.*, str. 35, zmotno trdi, da v celotni križarski literaturi zaman iščemo ime Evropa. Nekaj primerov v T. Mastnak, »'Etnično čiščenje' kot temelj Evrope«, v Hay, *Evropa*, str. 154, in Mastnak, *Kristjanstvo in muslimani*, ZPS, Ljubljana 1996, str. 75, 150; tradicionalno razdelitev naseljenega sveta na Evropo, Azijo in Afriko – s popravkom Plinijevega mnenja, da je Evropa večja od Azije, kajti Azija zavzema »več kot pol sveta ter vse, razen Evrope in Afrike« – je prevzel Roger Bacon (*The Opus Majus*, ur. R. B. Burke, New York 1962, zv. I, str. 203, 328 in 373); podobno nastopa »Evropa« pri Danteju (gl. Fritzmeyer, *op. cit.*, str. 79; Chabod, *op. cit.*, str. 35 sq.; Curcio, *op. cit.*, str. 149 sq.); J. K. Wright, *The Geographical Lore of the Time of the Crusades. A Study in the History of Medieval Science and Tradition in Western Europe*, American Geographical Society, New York 1925, str. 258, pravi, da so bili pisci v obdobju križarskih vojn enotnega mnenja, ko je šlo za delitev sveta na tri dele: Azijo, Libijo ali Afriko in Evropo.

²³ Fuhrmann, *op. cit.*, str. 25 sq., vidi bistven premik v pojmovanju Evrope pri Aleksandru iz Roesa konec 13. stol., vendar gre za izoliran primer. V približno istem času je govoril o Evropi Brunetto Latini, vendar na moč konvencionalno. Gl. *Li livres dou tresor*, ur. F. J. Carmody, Univ. of California Press, Berkeley/Los Angeles 1948, I, cxxi, 2 (»Toute la terre est devisee en .iii. parties« itn.); I, cxxiii, 1 (»Europe est une partie de la terre« itd.). P. Burke, »Did Europe Exist before 1700«, *History of European Ideas*, 1 (1/1980), str. 23, zapiše, da se je beseda Evropa začela pogosteje uporabljati v 13. in 14. stol. in se sklicuje na Haya, *Europe*, ki pa v tej zvezi govori o 14. in 15. stol.

Na splošno je mogoče reči, da se je »Evropa« prvih dva tisoč let uporabljala sporadično, da beseda ni imela posebne teže in da »ni pomenila veliko veliko ljudem«. ²⁴ To je mogoče pojasniti s tremi poglavitnimi dejavniki. Prvič, če vzamemo, da je Evropa ekskluzivistični pojem, da je vključevala vedno le tako, da je izključevala, ²⁵ in se ozremo na mehanizme vključevanja/izključevanja v omenjenem obdobju, vidimo, da »Evropa« pri tem ni igrala nobene vloge. Opozicije, ki jih najpogosteje srečujemo do konca srednjega veka, so Grki : barbari; Rimljani : barbari; kristjani : neverniki, pogani in židje (tudi heretiki, apostati); Latinci : Grki ali Zahodnjaki : Vzhodnjaki; kristjani (latinski kristjani, katoliki) : Saraceni (Agareni). Nasprotja te vrste so seveda ključnega pomena za artikuliranje predstav o najširši skupnosti, ki jim tisti, ki se vidijo na eni strani, pripadajo. Če, drugič, pogledamo, katere so bile predstave te vrste, ki so jih gojili na področjih zemljepisne Evrope, pred koncem srednjega veka med njimi ne najdemo »Evrope«. Najvplivnejše med njimi po zatonu klasičnega republikanstva so bile cesarstvo, *imperium*; Zahod, *Occidens*; cerkev, *ecclesia*; latinski svet, *latinitas*; in kristjanstvo, *christianitas*, katerega sinonim je pogosto krščanska republika, *respublica christiana*. ²⁶ Kolikor se je »Evropa« pojavljala v besedilih iz tistega časa, ni imela ne integrativne ne mobilizacijske moči, ki so jo imele te druge kategorije. Kot taka, tretjič, ni bila programski pojem: pojem Evrope ni »nikdar služil kot zapopadek programskih zahtev, nikdar ni imel naloge kazati na določen cilj, ideal, ki bi ga veljalo udejaniti s pomočjo določenih ustanov ali ukrepov, ali vsaj ohraniti«. ²⁷

²⁴ Burke, *op. cit.*, str. 23.

²⁵ Ta moment je poudarjen zlati v Münkler, *op. cit.*, npr. str. 530. Veliko dobrohotnih zamisli, kako to preseči, v Delanty, *op. cit.*, str. 9-15, pogl. 10, ki si je postavil za nalogo »ponovno ovrednotenje evropske ideje«, tako »redefinicijo evropejstva, ki ne izključuje tujca«, iznajdbo »post-nacionalnega evropskega državljanstva«, »Družbene Evrope« (v nasprotju z Evropo držav), »Evrope Državljanov« in evropejstva, »povezanega s politiko družbe v smislu 'civilne družbe'«, in kar je še podobnih radikalnodemokratskih nesmislov. Fontana, *op. cit.*, str. 168, agitira za »multidimenzionalno zgodovino« in »ponovno vzpostavitev raznolikosti naše evropske kulture« z veliko naklonjenostjo do pogleda »od spodaj«, za Evropo onkraj nevséčnih plati »evropske« zgodovine (ki se tudi tu vleče nazaj do stare Grčije), vendar gre ob vsem tem za dostojen akademski izdelek.

²⁶ Gl. zlasti Wallach, *op. cit.*; Fontana, *op. cit.*, pogl. 1 in 2; Fischer, *op. cit.*; Fritzmeyer, *op. cit.*, uvodno pogl.; Chabod, *op. cit.*, pogl. 1. Hay, »Sur un probl.«, str. 50, ter Chabod, *op. cit.*, str. 33, 42, 47, močno poudarjata, da je (pokarolinško) srednjeveško enotnost Zahoda označevala *christianitas*; gl. Mastnak, *Kristjanstvo*, 2. pogl. (z nadaljnji referencami). Cf. Burke, *op. cit.*, str. 23, da je »'Evropa' v srednjeveškem repertoarju pojmov, ki so izražali skupinsko identiteto, zavzemala relativno minorno mesto«.

²⁷ Fuhrmann, *op. cit.*, str. 25.

Zadeve so se začele spreminjati v 14. stol. in se, kolikor je v zgodovini pač mogoče govoriti o zarezah, spremenile sredi 15. stol. »Evropa« je začela pridobivati vse izrazitejše čustvene tone in mobilizacijsko moč,²⁸ postala je pojem, ki je začel delovati kot »nosilec politične skupne zavesti Zahoda«.²⁹ Kot oseba, ki je igrala ključno vlogo pri artikulaciji tega in takega pojma Evropa, torej pri iznajdbi Evrope kot politične skupnosti, nastopa Enej Silvij Piccolomini, ki je na koncu svoje humanistične kariere postal papež Pij II.³⁰ Piccolominiju in njegovim sodobnikom je posvečen preostanek tega besedila.

II. »Pregnati Turka iz Evrope«

V omejenem prostoru, ki je na razpolago, je mogoče samo nakazati kontekst, v katerem se je uveljavila zavest o Evropi kot dejavni skupnosti kristjanov, ter navesti dokazno gradivo. Ključnega pomena je, da se je ponoven vzpon papeštva po prevladanju cerkvene shizme odigraval v okoliščinah razpada vsaj načelno enotne »krščanske republike« in vse večje

²⁸ Hay, *Europe*, str. 73.

²⁹ Fritzmeyer, *op. cit.*, str. 28; cf. Hay, *Europe*, str. 72-73. V 15. stol. je bil pojem Evrope »na novo skovan in je pripeljal do jasne artikulacije zavesti o Evropi«. Karageorgos, *op. cit.*, str. 144.

³⁰ Zgodovinarji, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, se praviloma strinjajo tako s časovno določitvijo iznajdbe Evrope kakor s Piccolominijevo vlogo pri tem. Gl. Wallach, *op. cit.*, str. 51-52; Fritzmeyer, *op. cit.*, str. 18-29; Gollwitzer, »Zur Wortgesch.«, str. 166, 167, in *Europabild*, 1. izd., str. 41, 46; Hay, »Sur un probl.«, str. 51, in »Europe rev.«, str. 2; C. Curcio, »Formazione e sviluppi dell'idea europea«, *Ulisse*, 2 (4/1948), str. 481, in *Europa*, str. 180; Foerster, *op. cit.*, str. 81 sq.; Münkler, *op. cit.*, str. 531; Fuhrmann, *op. cit.*, str. 37; Hale, *op. cit.*, str. 3; Burke, *op. cit.*, str. 23; Fischer, *op. cit.*, str. 151. Gieysztor, *Actes du colloque*, str. 8, je opozoril, da se je izraz Evropa v 15. stol. uveljavil tudi na Poljskem, Madžarskem ter v Litvi in Šleziji. Redki izjemi sta Chabod, ki pripiše prelomno vlogo Machiavelliju (*op. cit.*, str. 48 sq.; toda gl. str. 44, kjer da priznanje tudi Piccolominiju), in Voyenne, *op. cit.*, ki ga je Curcio (*Europa*, str. 43) diskvalificiral kot federalistično propagando, na živce pa je očitno šel tudi Hayu (»Europe rev.«, str. 2-3) tako z »elegičnim jezikom, ki si ga privoščijo Francozi«, kot s stvarnimi nesmisli. Med takimi nesmisli in »rodomontadami« (ki impresionirajo kakega »radikalnega demokrata«: gl. Etienne Tassin, »Europe: A Political Community?«, v *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community*, ur. Ch. Mouffe, Verso, London/New York 1992) je denimo mnenje, da je 13. stol. »velika prekretnica«: »Kristjanstvo umira [...] Evropa ali raje ideja Evropa je tista, ki bo, ko se ponovno rojeva iz pepela, vsak hip poklicana, da ga nasledi«; ali da je Pierre Dubois v *De recuperatione Terre Sancte* predložil »resnični načrt za evropsko federacijo« in zato »označuje vstop evropske ideje *stricto sensu* v zgodovino« (3. izd., str. 53-54). Dubois o Evropi ne govori (cf. Mastnak, *Kristjanstvo*, str. 216 sq.).

drobitve oblasti, katere pozitivni izraz je bilo uveljavljanje ozemeljskih vladavin, in v času krepitve osmanskega cesarstva in turške ofenzive na Balkanu in v Sredozemlju; prav tako je pomembno, da je bilo papeštvo tesno povezano z razcvetom »humanizma«. ³¹

Dogodek, ob katerem se je skristaliziralo novo – reči je mogoče geopolitično – pojmovanje krščanskega sveta kot Evrope je bila turška osvojitve Carigrada spomladi 1453. Osrednjo vlogo v tem kristalizacijskem procesu je, kot rečeno, igral Piccolomini. Vendar so humanisti že v desetletju pred dokončnim zlomom bizantinskega cesarstva razvili literarno zvrst govorov proti Turkom in »križarskih pisem«, ³² in Piccolominija so Turki obsedali dolgo pred tem, ko so ga dosegle »grozljive novice o izgubi Carigrada«. ³³ Od vseh smotrov življenja mu je bil najbolj pri srcu en: »dvigniti kristjane proti Turkom in jim napovedati vojno«. ³⁴ Seveda pa živeti za sveto vojno ni bilo v tistih časih nič novega in niti razpredanja humanističnih misli o Turkih ne moremo imeti za Piccolominijevo posebnost. ³⁵ Piccolominijev prispevek k evropski zgodovini je, da je povezal vojno proti Turkom, razumljeno kot

³¹ Cf. H. Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Mondial Verlag Ag., Winterthur 1946, str. 45; D. Hay, *The Italian Renaissance in its Historical Background*, 2. izd., Cambridge Univ. Press 1977, str. xv.

³² Gl. G. Voigt, *Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*, Georg Reimer, Berlin 1856-63, zv. II, str. 92; R. Black, *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance*, Cambridge Univ. Press 1985, str. 232; za zgled tega žanra velja *Oratio exercitationis gratia* Alamanna Rinuccinija (Rinuccini, *Lettere ed orazioni*, ur. V. R. Giustiniani, Leo S. Olschki, Firenze 1953, str. 3-10; cf. V. R. Giustiniani, *Alamanno Rinuccini, 1426-1499. Materialien und Forschungen zur Geschichte des florentinischen Humanismus*, Böhlau Verlag, Köln/Graz 1965, str. 87 sq.).

³³ Že na baselskem cerkvenem shodu 1436 je govoril o turški nevarnosti. Gl. Black, *op. cit.*, str. 228-229, ter številne omembe Turkov v *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, ur. R. Wolkan, *Fontes rerum austriacarum*, zv. 61 (I/1), 62 (I/2), 67 (II), 68 (III), Alfred Hölder, Dunaj 1909-18; »nova horribila«: pismo S. Cacciju, 12. 7. 1453, *ibid.*, III, str. 188.

³⁴ *The Commentaries of Pius II*, ur. L. C. Gabel in F. A. Gragg, *Smith College Studies in History*, zv. 22, 25, 30, 35, 43, Northampton, MA., 1936-57, II, str. 115.

³⁵ O humanistih in »turškem vprašanju« v 15. stol. gl. Black, *op. cit.*; R. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent. The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, B. de Graf, Nieuwkoop 1967; L. Schmutge, *Die Kreuzzüge aus der Sicht humanistischer Geschichtsschreiber*, Helbing & Lichtenhahn, Basel in Frankfurt/M. 1987; F. Babinger, »Maometto il Conquistadore e gli umanisti d'Italia«, v *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, ur. A. Pertusi, G. C. Sansoni, Benetke 1966; A. M. Cavallarin, »L'umanesimo e i Turchi«, *Lettere italiane*, 32 (1/1980); L. Gualdo Rosa, »Il Filelfo e i Turchi. Un inedito storico dell'Archivio Vaticano«, *Annali della Facoltà di lettere e filosofia*, zv. 11 (1964-68), Università di Napoli, Istituto editoriale del Mezzogiorno, Napoli 1968; Lodrisio Crivelli, *De expeditione Pii Papae adversus Turcos*, ur. G. C. Zimolo, v Muratori, *Rerum italicum scriptores*, nova izd., zv. XXIII/5, Nicola Zanichelli, Bolo-

sveto vojno, z »Evropo«. ³⁶ Njegova programska, mobilizacijska formula je bila, da je treba Evropo očistiti Turkov.

Evropa, o kateri je govoril Piccolomini, je bila zemljepisno natančneje določena, kot kdaj koli prej. Posebnega pomena je, da je Piccolomini v Evropo prišteval balkanske dežele in jim posvečal posebno pozornost. ³⁷ Njegova Evropa je bila veliko več kot le zemljepisni pojem. Postala je kulturna celota. Po osmanskem zavzetju Carigrada je Piccolomini jadikoval, da je Homerja, Pindarja, Menandra in druge sijajne pesnike doletela druga smrt in da bo grška filozofija dokončno uničena: tožil je, da je bila Evropa odrezana od vira svoje znanosti in umetnosti. ³⁸ Poleg tega je Evropa zaradi kristjanskih ozemeljskih izgub najprej v Afriki in zatem v Aziji postala istovetna s kristjanstvom; ker so kristjani vse, kar so imeli v posesti v Aziji, »sramotno izgubili«, je bilo kristjanstvo omejeno na Evropo. A niti v Evropi

gna 1950, zlasti urednikov predgovor, str. xxx-xxxi; *Gli umanisti e la guerra otrantina. Testi dei secoli XV e XVI*, ur. L. Gualdo Rosa, I. Nuovo in D. Defilippis, Edizioni Dedalo, Bari 1982; K. H. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, zv II: *The Fifteenth century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1978; R. Sabbadini, »Andrea Contrario«, *Nuovo archivio veneto (Nuova serie)*, 16 (62/1916); H. Vast, *Le Cardinal Bessarion (1402-1472). Étude sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du XVe siècle*, Librairie Hachette et Cie, Pariz 1878; L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, zv. I: *Darstellung*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1923, in *Aus Bessarions Gelehrtenkreis. Abhandlungen, Reden Briefe von Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos, Georgius Trapezuntios, Niccolò Perotti, Niccolò Capranica*, isti založnik 1942; gl. tudi J. F. D'Amico, *Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the Eve of Reformation*, The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore/London 1991, in navedbe v C. Göllner, *Turcica*, zv. I, II: *Die europäische Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, Editura Academiei Republicii Socialiste România/Valentin Koerner, Bukarešta/Baden-Baden 1968.

³⁶ Na zelo pogosto rabo besede Evropa pri Piccolominiju opozarja Hay, *Europe*, str. 86; tako Hay, *ibid.*, str. 86-7, kot Fritzmeier, *op. cit.*, str. 28, pripisujeta Piccolominiju uvedbo pridevnika evropski. O »sveti vojni« gl. npr. Raynaldus, *Annales ecclesiastici ab anno MCXXCVIII*, zv. 10, Lucca 1753, str. 1a, 2b. Piccolomini je pojmoval vojno proti Turkom kot križarsko vojno, to pa je opredelil kar se da konvencionalno kot vojni pohod proti nevernikom, ki ga zaukaže papež. Gl. Aeneas Silvius, *Die Geschichte Kaiser Friedrichs III.*, Dyk'schen Buchhandlung, Leipzig 1889-90, zv. II, str. 103.

³⁷ Gl. Fritzmeier, *op. cit.*, str. 24; Karageorgos, *op. cit.*, str. 147 sq. Povsem drugačen je bil pogled enciklopedista s konca 13. stol. Za Latinija, *op. cit.*, I, cxxiii, 15, se je Evropa na Balkanu nehala. Po opisu zemljepisno evropskih Grčije/Makedonije in Dalmacije je Latini zapisal, da je v notranjosti »la terre de Trace, ou li barbarin sont«. Pri Piccolominiju pa bi bilo treba Evropo prav tu braniti pred človeško manjvrednimi Azijati.

³⁸ Pismo Kuzanskemu, 21. 7. 1453, Wolkan, III, str. 209 sq. cf. papežu Nikolaju V., 19. 6./12. 7. 1453, *ibid.*, str. 200.

kristjani niso več imeli miru.³⁹ Piccolomini je zato klical k miru in vojni: miru med kristjani in vojni proti Turkom, miru v Evropi in vojni za Evropo.

Tako je zemljepisno določena ter kulturno in versko zaokorožena Evropa postala in prizorišče in nosilec politične dejavnosti, političen pojem. Piccolomini jo je predstavil kot »domovino« kristjanov. Pri kronistu iz 8. stol., ki je omenil spopad med Franki in Arabci pri Poitiersu, so se »Evropejci« po bitki vrnili v svoje »domovine«⁴⁰ – na svoje posesti oziroma, kot je zapisal Gibbon, v svoje »rodne gozdove«.⁴¹ Za Piccolomini je bila *patria* Evropa. Ko je nastopil kot cesarski govorec na kongresu konec leta 1454 v Frankfurtu, se je, ko je dve uri govoril *contra Turcos*, med drugim dotaknil turške zmage nad Grki, ki da je bila obenem ponižanje za Latince, ter izjavil: »V prejšnjih časih smo bili namreč potolčeni samo v Aziji in Afriki, se pravi na tuji zemlji, zdaj pa nas je najhuje zadelo v Evropi, to je v naši domovini, v lastnem domu, na našem sedežu.«⁴² In ko je sklepal variacijo na standardno temo razprtij med kristjani, ki so omogočale uspehe sovražnikom vere, je dejal, da bi bilo, če bi le kristjani strnili svoje sile, »lahko izgnati Turke iz Evrope«.⁴³

Ker ne shod v Frankfurtu ne druga zborovanja niso uspeli sprožiti nove križarske vojne, je Piccolomini, brž ko je postal Pij II., sklical nov kongres, tokrat v Mantovi, ki naj bi sklepal o obrambi krščanske republike.⁴⁴ Tudi to zborovanje je bilo s praktičnega vidika precejšnja polomija, ampak načel to ni kompromitiralo. Nasprotno, prav zato, ker je bilo na poti k sveti vojni toliko preprek, jih je bilo mogoče brezkompromisno artikulirati. Tako je Pij II., ko je poročal o mantovanskem kongresu frančiškonom, zapisal

³⁹ Kuzanskemu, *ibid.*, str. 211-2. Cf. *Comment.*, II, str. 192, da bi bilo, če bi si Turki podredili »vso Evropo«, uničeno krščanstvo.

⁴⁰ Gl. op. 14.

⁴¹ *Op. cit.*, zv. 3, str. 255.

⁴² Cit. v Widmer, »Biographische Einleitung«, v *Papst Pius II. Ausgewählte Texte aus seinen Schriften*, ur. B. Widmer, Benno Schwabe & Co., Basel/Stuttgart 1960, str. 82, in Karageorgos, *op. cit.*, str. 149. Cf. pismo Nikolaju V., 19. 6./12. 7. 1453, kjer Piccolomini med drugim pravi, da izgube Jeruzalema, Akka, Antiohije ni mogoče primerjati s sodobno katastrofo: naša stara mesta so bila izgubljena v Aziji in na tuji zemlji, zdaj pa nas je sovražnikova roka pregnala »v Evropi na naših lastnih tleh«. Ker so Turki osvojili najmogočnejše krščansko mesto, in to v Evropi, »[z]daj Mehmed vlada med nami.« Wolkan, III, str. 201. Gl. tudi že cit. pismo Kuzanskemu, *ibid.*, str. 212: kakor koli neizmerne že so bile izgube v Aziji, je bilo vendarle znosneje izgubiti mesta, ki so jih kristjani imeli na sovražnikovem ozemlju, kot pa biti izgnan iz tistih, ki so, »utemeljena na naših lastnih tleh, nekaj pripadala kristjanom«. V obeh primerih Piccolomini uporablja besedo *solum*, ki lahko pmeni tudi domovino.

⁴³ *Annales eccl.*, str. 4a.

⁴⁴ *Comment.*, II, str. 117; VIII, str. 515.

znameniti stavek o tem, kako »smo« z veliko stroški, truda in nevšečnosti vsi prisotni soglasno »razglasili, da bomo z božjo pomočjo spodili Turka iz Evrope«. ⁴⁵ Podobno se je v tej zvezi izrazil v svojih *Komentarjih*: Turke je treba »prisiliti, da se umaknejo iz Evrope«, in sultana Mehmeda je treba »premagati in do konca izgnati iz Evrope«. ⁴⁶ Ko je iz Mantove pisal beneškemu dožu in senatu, je govoril o »izgonu Turkov iz Evrope«, v pismu Filipu Burgundskemu pa, da je treba Turka pregnati z meja Evrope. ⁴⁷ In ko se bo to zgodilo in bo Grčija znova osvojena, je Pij molil k Bogu in ga prosil, naj se z usmiljenjem ozre na svoje ljudstvo in mu nakloni uspeh v vojni, ki jo to ljudstvo bije zanj proti njegovim sovražnikom, »bomo po vsej Evropi peli hvalnice tebi v čast«. ⁴⁸

Piccolominiu je mogoče pripisati zasluge za formulacijo pojma Evrope, ki je določala njegovo uporabo in s tem samorazumevanje kristjanov kot Evropejcev v zgodnjemodernem obdobju ⁴⁹ in tudi pozneje. Vendar se Piccolominijske inovacije ne bi bile tako uspešno – in hitro ⁵⁰ – uveljavile, če bi podobnega pojma Evrope ne uporabljali tudi njegovi sodobniki. »V zavesti takratnega sveta ni nikdar manjkala misel, da je treba Turke dokončno izgnati iz Evrope.« ⁵¹ Koliko je Piccolomini vplival na te sodobnike, je vprašanje, ki mora tu ostati odprto; dejstvo pa je, da je z večino tistih, ki jih bom navedel, komuniciral in takega vpliva ni mogoče izključiti.

Poglejmo najprej Pijeva predhodnika na papeškem prestolu. Nikolaj V., ki ga je Piccolomini spodbujal, naj vzpostavi mir ali vsaj premirje med »družabniki v veri«, tako da bi bilo mogoče orožje uperiti proti »sovražnikom odrešitvenega križa«, ⁵² je v križarski encikliki, objavljeni septembra 1453, imenoval preroka Satanovega sina in sultana znanilca Antikrista, ⁵³ kmalu

⁴⁵ *Annales eccl.*, str. 281a; navedeno tudi v Wadding, *Annales minorum seu Trium ordinum a S. Francisco institutorum*, 3. izd., zv. XIII, Quaracchi 1932, str. 180.

⁴⁶ *Ibid.*, XII, str. 816.

⁴⁷ G. B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de' Veneziani*, Premiata tipografia libreria emiliana, Benetke 1912, dokumenta XII in XVII, str. 415, 424. Cf. Piccolomini, *De viris illustribus*, ur. A. van Heck, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan 1991, str. 52.

⁴⁸ *Pii ad Deum oratio, Annales eccl.*, str. 362a.

⁴⁹ Sattler 1971, str. 35-36. Cf. Karageorgos, *op. cit.*, str. 150, da je »humanističnemu papežu Piju II. uspelo pripraviti zmagoviti pohod besede Evropa v novem veku«.

⁵⁰ »Ze v času Karla V. se je ta novi pojem Evrope, ki ga je koncipiral Enea Silvio Piccolomini, v veliki meri uveljavil med izobraženimi in politično odgovornimi.« Sattler 1971, str. 36.

⁵¹ M. Berza, »Der Kreuzzug gegen die Türken – ein europäisches Problem«, *Revue historique du sud-est européen*, 19 (1/1942), str. 59.

⁵² Cit. pismo Nikolaju V., *op. cit.*, str. 201.

⁵³ Gl. Voigt, *op. cit.*, II, str. 95. O Nikolajevi podpori boju proti Turkom gl. K. Pleyer, *Die Politik Nikolaus V.*, W. Kohlhammer, Stuttgart 1927, str. 108 sq.

zatem pa pisal, da bi bilo treba Turke »pregnati z meja Evrope«. ⁵⁴ Če je Nikolaj štet za enega prvih humanističnih papežev, je bil njegov naslednik Kalikst III. manj uglajen sovražnik Turkov. ⁵⁵ In če je Piccolominijev program izгона Turkov iz Evrope odstopal od klasičnega križarskega cilja osvojitve Svete dežele, ⁵⁶ je Kalikst pisal florentinskemu nadškofu o tem, kako bodo kristjani »ne le ponovno osvojili Carigrad, marveč tudi osvobodili Evropo, Azijo in Sveto deželo«. ⁵⁷ O »osvoboditvi celotne Evrope« je pisal tudi francoskemu kralju in to svetlo idejo povezal s ponovno osvojitvijo Svete dežele ter ali spreobrnitvijo celotne Azije in drugih neverniških dežel ali iztrebljenjem nevernikov. ⁵⁸ Etiopskemu kralju je govoril o tem, kako »naši kristjani v Evropi bijejo vojno proti Turkom«, in upal, da ga bo pridobil za zaveznika v tej vojni. ⁵⁹

K razmišljanju o ponovni osvojitvi Svete dežele je Kaliksta utegnil navdihniti Janez iz Capistrana, frančiškan, ki je ves gorel za križarsko vojno in ki ga je njegov biograf dobrih dvesto let pozneje imenoval »apostola Evrope«. ⁶⁰ Po zmagi nad Turki leta 1456 pred Beogradom je Janez poln navdušenja pisal papežu: »to zdaj je dan rešitve krščanskega ljudstva; zdaj

⁵⁴ Bratom nadškofom, škofom itn., 9. 10. 1453, *Annales min.*, XII, str. 204.

⁵⁵ Pfefferman, *op. cit.*, str. 34, ga je označil za edinega papeža v 15. stol., ki je – poleg tega, da je, tako kot vsi ostali, videl v vojni proti Turkom sredstvo za krepitev oblasti svete stolice – v resnici sovražil islam. Da bi zbral sredstva za vojno proti muslimanom, je zastavil tiaro, prodal mitro in skoraj ves jedilni pribor. *Ibid.*, str. 39. Kalikst je, denimo, pisal o Mohamedu kot hudičevemu sinu in o »iztrebljenju diabolčne sekte zavrnjenega in verolomnega Mohameda in *partibus Orientalibus*«: *Quod si oblitus fuero tui Hierusalem, oblivioni detur dextera mea*, itn. Razmišljal je o »popolnem izbrisanju mohamedanskega ljudstva«. *Annales min.*, XII, str. 284, 440.

⁵⁶ Hay, *Evrope*, str. 85.

⁵⁷ *Annales eccl.*, str. 82a; *cf.* str. 85a, kjer je ista misel izražena brez uporabe besede Evropa; za ožje zemljepisni pojem Evrope pri Kalikstu gl. str. 38a. Dodati je treba, da je tudi Piccolomini mislil na vojno proti »vzhodnjaškim ljudstvom« in na zmago ne le nad Turki, marveč tudi nad »Saraceni in drugimi barbarskimi ljudstvi«, ter na osvojitve ne le Grčije, temveč tudi Azije, Libije in Egipta. Pismo Kuzanskemu, *op. cit.*, str. 215; *Comment.*, III, str. 226; XII, str. 817. Zamislil si je tudi načrt za evropsko razkosanje Turčije. L. Pastor, *The History of Popes, from the Close of the Middle Ages*, zv. III, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., London 1894, str. 324.

⁵⁸ *Annales min.*, XII, str. 440.

⁵⁹ *Ibid.*, str. 487.

⁶⁰ O Capistranovem organiziranju križarske vojne gl. J. Hofer, *Johannes von Capistrano. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Tyrolia, Innsbruck, Dunaj, München 1936, pogl. 13 in 14; E. Jacob, *Johannes von Capistrano*, I. del: *Das Leben und Wirken Capistrans*, Max Woywod, Breslau 1903, str. 112-157. Pater Jacob se ni strinjal s tem, da je Capistrano Turke vedno imenoval samo »pse« in se »celo razjezil, če je kdo govoril o Mohamedu kako drugače kot o 'pesjanu'«. *Ibid.*, str. 135. »Apostolus Europae« je Capistrana imenoval

je čas, da se izpolnijo želje Vaše svetosti, da korakamo dalje in ponovno osvojimo ne samo Grčijo in Evropo, marveč Sveto deželo Jeruzalem«. ⁶¹ Na »osvoboditev Evrope« je ta sveti mož mislil vsaj že leto prej, vendar se je takrat zadovoljil z vizijo »izgona nevernikov iz Evrope«. ⁶² Že pred tem pa je o vojni proti Turkom in »osvoboditvi Evrope« pisal krakovski škof Capistranu. ⁶³

Janez iz Capistrana je bil križarski aktivist. A njegovi bolj intelektualski sodobniki niso bili nič manj aktivno zavzeti za vojno proti Turkom. In če so se humanisti do tistih, ki so imeli moč in vpliv, obnašali kot krotke domače živali, ⁶⁴ so Turkom kazali zobe. Krščanskim vladarjem so pisali budniška pisma, sestavljali zgodovine Turkov in križarskih vojn (v katerih niso marali za »tekstno kritiko«), sodelovali na protiturških shodih, ustanavljali vojaške redove ipd. ⁶⁵ Poggio Bracciolini je v pismu Alfonzu Aragonskemu februarja 1455 govoril o izgonu »Trojancev« iz Evrope. ⁶⁶ Med humanisti, ki so spodbujali kralja Alfonza, naj poveljuje križarski vojski, ga je Orazio Romani predstavil kot edini up za preživetje Evrope in kristjanstva, Panormita pa je v enem prvih pisem, ki jih je spisal kot kraljevi tajnik, razglasil, da je njegov gospod pripravljen pregnati Turke iz Grčije in jim slediti tudi prek meja Evrope. ⁶⁷ Ko je Janez Vitez de Zredna leta 1455 na zboru v Neustadtu nagovarjal cesarja k vojni proti Turkom, mu ni razložil samo tega, kako so ti »zdaj že dolgo tega prišli v krščanski svet, se najprej preselili iz Skitije v Azijo, potem pa vdrli v Evropo«, ampak tudi bolj aktualistično našteval,

G. Barbiero, ki si je prizadeval za njegovo kanonizacijo. *Ibid.*, str. 214, op. 285. Toda že dva Capistranova sodobnika, krakovski škof in neki graščak iz istega mesta, sta leta 1462, ko se je začela kampanja za kanonizacijo, med argumenti zanjo navedla, da je Capistrano, ker je bil aktiven tudi v današnji Vzhodni Evropi, deloval v »večjem delu Evrope« oziroma v »vsej Evropi«. *Annales min.*, XIII, str. 254, 258.

⁶¹ *Annales eccl.*, str. 81a; *Annales min.*, XII, str. 431.

⁶² Pismo Kalikstu III., 21. 7. 1455. *Ibid.*, str. 295. O Evropi je govoril tudi v pismu papežu mesec poprej, *ibid.*, str. 293.

⁶³ 16. 8. 1454, *ibid.*, str. 232.

⁶⁴ Schmugge, *op. cit.*, str. 6.

⁶⁵ V pomanjkanju prostora napotujem na op. 35 in dodajam Pietro Apollonio Colazzo, *Il libro sin qui inedito delle epistole a Pio II per la crociata contro i Turchi*, ur. S. Grosso, Tipografia Miglio, Novara 1877; o Kuzanskem: E. Meuthen, *Die letzten Jahre des Nicholauus von Kues. Biographische Untersuchungen nach neuen Quellen*, Westdeutscher Verlag, Köln/Opladen 1958, str. 47-55, 104, 213; in J. E. Biechler, *The Religious Language of Nicholas of Cusa*, American Academy of Religion and Scholars Press, Missoula, Montana 1975, str. 41-2.

⁶⁶ *Lettere*, ur. H. Harth, zv. III, Leo S. Olschki, Firenze 1987, str. 323; cf. pismo Frideriku III., dec. 1455/jan. 1456, *ibid.*, str. 382-3. Poggio piše *Teucriskladno* s teorijo o trojanskem izvoru Turkov.

⁶⁷ J. H. Bentley, *Politics and Culture in Renaissance Naples*, Princeton Univ. Press 1987, str. 163, 166.

katere dežele vse »v Evropi« so zavzeli in potem še ponovil, da so Turki »zasedli dežele Evrope tja do Donave«. ⁶⁸ Kardinal Bessarion je na mantovanskem kongresu navduševal prisotne za izgon Turkov ne le iz Evrope, marveč tudi Azije, in za ponovno osvojitve Svetega groba, ⁶⁹ navodila, ki so jih beneški senatorji pošiljali svojim predstavnikom na tem kongresu pa so govorila o tem, da je treba »iztrebiti turško ime iz Evrope« ⁷⁰ in »izgnati in iztrebiti iz Evrope tega kar se da močnega in drznega sovražnika«, namreč Turka. ⁷¹

Govor o izgonu Turka iz Evrope je prešel v kronike in zgodovine. Tako je, na primer, Mathieu d'Escouchy poročal, kako je cesar v poslanici vojvodi Burgundskemu leta 1454 pisal, da je treba zbrati krščansko vojsko, ki bo dovolj močna, da se bo ne le postavila v bran pred Turki, »marveč tudi za osvojitve dežel, ki so jih zavzeli, in za njihov pregon iz dežel Evrope«. ⁷² O prizadevanjih za sestavo krščanske vojske proti Turkom, ki jih velja »izgnati iz Evrope«, beremo v *Češki kroniki*. ⁷³ Lodrisio Crivelli se je v *De expeditione Pii Papae II adversus Turcos* napotil daleč nazaj v zgodovino, tja do arabske ekspanzije in bojov s Saraceni v »Evropi«, ⁷⁴ ko pa je pripoved segla do bitke pri Beogradu, si je bilo moč zamisliti, da bi bilo mogoče »izgnati Turke iz vse Evrope«. ⁷⁵ Kako zelo je bilo »turško vprašanje« na dnevnem redu, priča ne nazadnje prva nemška knjiga, ki jo je natisnil Gutenberg, tako imenovani »Turški koledar« za leto 1455, v katerem verzi za vsak mesec kličejo kakega krščanskega vladarja ali ljudstvo v boj proti Turkom, tik pred koncem pa lahko beremo prošnjo Bogu, naj pomaga pregnati hudobnega Turka in njegovo ljudstvo, tako da nihče od njih ne bo ostal živ »ne v Turčiji, Grčiji, Aziji, ne v Evropi.« ⁷⁶

Studij obdobja, ki je sledilo, bi potrdil ugotovitev, da je od 15. stol. dalje »turška nevarnost odločilno prispevala k temu, da se je pojem 'Evropa' razširil in postal popularen, in ta razprostranjenost in popularnost se do

⁶⁸ Joannes Vitéz de Zredna, *Orationes in causa expeditionis contra Turcas habitae item Aenae Sylvii epistolae ad eundem exaratae. 1453-1457*, Budimpešta 1878, str. 16, 19.

⁶⁹ Vast, *op. cit.*, str. 239.

⁷⁰ Picotti, *op. cit.*, dokument XXIII, str. 448; podobno dok. XXVIII, str. 462.

⁷¹ *Ibid.*, dokument XXIII, str. 452.

⁷² *Chronique de Mathieu d'Escouchy*, ur. G. du Fresne de Beaucourt, zv. 2, Jules Renouard et Cie, Pariz 1863, str. 363.

⁷³ *Česká kronika Benedikta Johnsdorfa*, ur. J. Mikulka, Krajské nakladatelství, Ostrava 1959, str. 46-7.

⁷⁴ Ime Evropa je omenjeno v tej zvezi na str. 15, 16, 27.

⁷⁵ *Op. cit.*, str. 71.

⁷⁶ »Den vblen turken vnd sin folck zuertriben / Vnd dz sie ir keinen lebendig lassen blyben / Wedder in turky, grecie, asye noch eropa.« *Türkenkalender auf das Jahr 1455*, ur. A. Bieling, Kubasta & Voigt, Dunaj 1873, str. 22 (v. 188-90).

danes nista zmanjšali.«⁷⁷ Evropa kot politična skupnost se je oblikovala v sveti vojni proti »Turku«, ki je v renesansi postal simbolna podoba sovražnih muslimanov.

⁷⁷ Gollwitzer, *Europabild*, 2. izd., str. 25; cf. Hay, *Europe*, str. 88-9; Münkler, *op. cit.*, str. 526, 531; Hale, *op. cit.*, str. 5, Fritzmeyer, *op. cit.*, str. 14; Burke *op. cit.*, str. 24.